

Dimitrie Cantemir, om de cultură, gânditor profund, poet sensibil — căci nu odată proza lui este *eufonie poetică* — scriitor cu har și muzician de o aleasă expresivitate, sub toate aspectele interpretării discursului sonor, ne-a lăsat admirabile cugetări despre artă, încât putem să-l considerăm, pe drept cuvânt, un mare precursor al esteticii românești din zilele noastre.

Citindu-i operele, în care „licăresc nepămîntene vâpăi spre slava Patriei-Române“, gândurile mi se îndreaptă spre nemuritoarele cuvinte ale Bălcescului :

„România va exista !
E orb cine n-o vede ! !“

Prin tot ceea ce a înfăptuit, Dimitrie Cantemir a demonstrat din plin atașamentul lui pentru poporul nostru pe care-l iubea, și-l privea cu o nestăvilită bucurie a inimii și a ochilor săi — a „Astralilor lui ochi de anemone“, răzbătători prin întunecatele momente ale timpului său. Erudiția sa conținea ceva aparte, un adînc și răscolitor patriotism, un fierbinte umanism și poate de aceea îmi vine să-i asociez numele cu imaginea mitică a unui „Dante Valah“ !

Conceptiile sale estetice au fost exprimate cu o limpezime mediteraneană — căci a fost un temperament latin prin excelență ! — în opere ca *Divanul sau gilceava înțeleptului cu lumea sau giudețul sufletului cu trupul* (1698). *Imaginea tainică a științei* (1700) și *Istoria ieroglică* (1705).

Toate ideile sale se leagă de o înțelepciune orientală, pe care doar Goethe a mai avut-o în trecut. „Cât de frumos și de mîngăios lucru e înțelepciunea ! — spunea el — căci făcând ca între dragostele și lucrurile oamenilor frumoasă chiverniseală și cuviință să fie, și ca cum ar fi o frumoasă răsulare, cu mult decît cea a muzicii mai cu mîngăiere cuprinsă, a cărei înțelepciuni cinstește-le și frumoase frumusețile de se vor cu a sufletului ochi privi pre a sa mare dragoste în oameni cei cu pricepere cuprinși a ațâța poate“. Era perfect conștient de rolul imens al artei asupra vieții omului și în această privință era convins că ea reprezintă „a minții înnoire“ și care „ca niște sufletești însănătoșitoare și alcătuite doftorii sint“.

Concepea „frumusețea trupului“ strîns legată de „frumusețea sufletului“.

Cantemir a iubit pictura izvorită din viața omului. În metafizica lui întâlnim citatul : ... „începui să-l desemnez după regulile obiș-

nuite ale artei și să-l pictez cît mai artistic posibil“. Într-un studiu — foarte valoros — Ion Iliescu afirmă printre altele că marele nostru învățat a fost sceptic față de posibilitățile de oglindire a ceea ce este spiritualitatea transoedentală ; Cantemir a recunoscut că în pictură și în artă în general se încearcă a se obține „cu culori externe chipul intern al omului“ (Metafizica). Cuvinte pe care le asociem aserțiunii „fără simț nu se poate da imaginea unui lucru“. Credea că pictorul adevărat tindea spre perfecțiunea creației și nu întâmplător visa frumosul în sens clasic — oînd afirma „din multe feluri de oameni, fel de feluri de bunătăți fie a le potrivi nevoiește, și acela a le cuprinde se ostenește, precum se povestește, Zefesis zugravul a prea frumoasei femei chipul a zugrăvi vrînd, câteva cu frumusețea mai de frunte și mai alese femei au fost alese, și așa de la fitecarele câte o parte era frumoasă a feței lor au ales (precum am zice) a uneia ochii, a alteia nasul, a alteia gura și altele și într-un chip pe acestea ale frumuseților părți înfrumuseșind și alcătuiindu-le, o prea de femeie frumoasă față au șiruitu“. Deci Cantemir pleda pentru acea „esențializare“ a frumosului, preluat din realitatea epocii. Am reținut sub acest raport cuvintele lui Ion Iliescu, prin care se arată că Dimitrie Cantemir trebuie citat ca întîiul gânditor al nostru, ce a schițat o „înțelegeră a tipizării în artă“. După cum susținea rolul criticii serioase, făcută de oameni foarte bine pregătiți, fapt ce rezultă din afirmația : „Apeles zugravu cel de frumoase chipuri șieruitoriu se povestește, precum după ce vre-un chip de ceva zugrăvea atunci el dinaintea casei în uliță, și el acolo sub tablă sau sub scîndură se ascundea ; cu această pricină, ca pre uliță mulți fiind cei ce treceau și a lui zugrăveală privind de a se afla cineva de defăima ceva la lucrul lui, el aceea dregea. Căci tuturor toate a lor sale fapte bune le păru, însă de la adevărații și dreptii prieteni, este de întreat“.

Respingea frumosul rupt de ceea ce socotim adevăr, atunci oînd mărturisea cu o nobilă sinceritate : „deși din arta pictoricească nu cunoșteam să trag nici măcar jumătate de linie, ca un nesocotit, mă apuc din toate puterile de arta picturii și mă încumet cu o cutezanță nemaipomenită să fac portretul adevărului cu toate că era de nezugrăvit fiindcă nici căieri și niciodată nu fusese văzut“. Era partizanul inovației oînd susținea că „pictorii și poeții au avut întodeauna permisiunea de a îndrăzni orice“.

Cită profunzime în toate aceste citate, care ne dezvăluie un mare iubitor de artă plastică, a unui om născut din cîntecul țării“. Și para-

frazându-l pe poetul Nichita Stănescu, am spune că Dimitrie Cantemir ne inspiră dragoste pentru osul de întemeietor și cărămida de otitor a esteticii noastre contemporane. Cuvintele lui sînt fermecătoare prin simplitatea lor expresivă, „s'au făcut fluier prin care să sufle sufletul“ și s'au făcut „lance de care să fluture flamura“! De aceea poate fi considerat „singele pentru transfuzia de sentimente“ a sensibilității artistice a neamului nostru...

Acest mare om al culturii românești avea într-adevăr vocația literaturii. Dar nu agreea opera literară confuză, cu o autonomie a esteticii. Astfel ne explicăm de ce punea pe prim plan limba curată, înțeleasă de toți, scoțînd în evidență unele cuvinte „mai nobile și mai ingenioase, că vorbele sînt mai pieptănate, că compunerea este mai meșteșugită și pronunțarea mai elegantă și mai dulce, a descoperit că altele sînt mai necioplite și mai aspre, mai slabe din punct de vedere intelectual, sunetele mai barbare, compoziția mai puțin elegantă și pronunțarea închisă și neelegantă și deci barbară“. Într-o admirabilă concluzie reliefa că „fiecare națiune și-a compus limba proprie cu meșteșug și prin bună înțelegere“. Cultiva — cum ar spune Eugen Barbu — cuvîntul „care cîntă“, dar și cuvîntul deosebit de sugestiv, de o plasticitate picturală :

„...odată cu însemnarea cuvîntului pot înțelege și puterea sensului și pot prinde ținta intențiunii“. La aceste „sensuri“ pot fi adăugate și altele, desprinse din cuvintele : „așa dar, potrivit-mi condeiul limbii cu ascuțișul intelectului, negreața cu otrava și comparînd culoarea întunecată cu amărăciunea“ — prin acestea Cantemir a căutat a obține o corelație între conținut și formă, sub aspectele cele mai variate.

Se cuvine a reliefa și concepția lui despre problema cunoașterii artistice, iar în această privință crezul său este semnificativ : „precum toată știința din povăța simțurilor se află, toată lumea știe, căci nu ortul, ci cel cu ochii giudecă de vopselele și cel cu urechi, iară nu cel surd alege frumusețea și dulceața viersului“.

Făcea o fină separație între artă și știință : „științei socoteala, iar măestrile simțirea iaste“. Completînd cu fraza : „Numai mult tăria vinului în cap, decât chipul frumosului în inimă lovește“.

A fost atît de atras de frumusețile vieții spirituale, încît trecea chiar pe un plan secundar pe cele ale trupului — „că vrednicia sufletului nu da pe frîmșetea trupului de măsură“... iar în ambianța sufletului ales cerea cuvîntul odihnitor, desprins parcă din lumea binelui și a luminii — „voroava dulce și ales plăcută inimii, bucurie, iar ochilor dormitare pricinuste“... Credeam că următoarea frază întregeste această imagine liniștitoare, de o tainică suavitate : „că voroava frumoasă la cei cunoscători de n-ar mai sfîrși, încă mai plăcută ar fi,

iar cei necunoscători mai tare dulceșă în bamele băbești decît în sentințele filozoficești află“... Corelînd aceste „sentințele filozoficești“ de nobilele sale vorbe „din iscusit condeiele scriitorilor, din tocmite versurile stihovoreșilor, din împodobite voroavele ritorilor și din dulce cuvîntare a tuturor gloatelor, buna pomenire a neamului nici s'au părăsit, nici în veci a se părăsi“! Dar cea mai expresivă frază a sa în contextul „cuvîntului ales“ rămîne următoarea, o oulminație a gîndirii sale estetice : „...că la omul întreg cuvîntul icoana sufletului iaste“.

Se știe că Dimitrie Cantemir a fost și un interpret virtuos la tambur și ney. Cugetările sale referitoare la arta sonoră sînt pline de farmec poetic. Nu spunea el în *Istoria ieroglifică* în raport cu „scara armoniei“ — „cîntare dulce, după meșteșug întocmită“. Sau „...precum a unui organ de muzică toate coardele deodată lovindu-să, o răsunare oarecare dau, însă vreo melodie întocmită și după pravilele muzicii alcătuită nici cum nu se aude, carea puterii auzului mai multă îngreșoare aduce decît plăcere, așa iaste și voroava a mulți și deodată“... Prin muzică ajunge la înțelegerea tragicului și a comicului — „tragodic“ — mai precis, tragicul rămîne, pentru fostul domn al Moldovei, un echivalent al cîntecului trist, — „vers de jale, hăolitură, bocet“...

Cantemir a intuit deosebiri esențiale între muzica orientului și cea a occidentului, fără a face granițe ireductibile. A fost printre primii gînditori însemnați în ramura muzicii — fie populare, fie culte. A folosit cu claritate termeni ca *stih*, *meșteșug*, — chiar *măiestrie* —, *fantezie*, *poet*, *basnă*, *frumos*, — și, sinonimul *iscusit* — *creație*, *scornitură* etc. A utilizat admirabil termenul de simfonie — „tot un glas, tocmirea la cuvînt la glas“. Ion Iliescu susține că Dimitrie Cantemir „surprinde pentru multe din noțiunile și categoriile definite un mai mare număr de note esențiale, aduce numeroase exemple și, uneori, lîngește acțiunea strictă de glosare cu explicațiile oferite în sentințele lucrării, cu alte observații juste... De asemenea numărul termenilor depășește copleșitor tot ceea ce s-a realizat pînă la el“... P.P. Panaitescu relevă că el cunoștea „teoria și toate regulile muzicale“, iar Nicolae Iorga, în a sa „*Istorie a literaturii românești, de la 1688 la 1700*“, îl admira fără limite, evidențînd că marele cărturar român socotea arta ca și întreaga cultură, o împodobire „a minții unui public simplu“...

Am încercat în însemnările de față să reamintim admiratorilor trecutului nostru punctele de vedere ale marelui om de cultură, care chiar dacă nu alcătuiesc în totalitatea lor un tratat de estetică, rămîn o sursă vizionară pentru valoroșii cercetători ai secolului nostru, ce i-au urmat și l-au preluat creator, cu cea mai profundă admirație.

Desprindem din toate acestea *umanismul profund* al concepțiilor sale despre lume și viață. O strinsă corelație între arte ne arată că nu s-a limitat la aspecte tehniciste aride, ci că a avut revelația armoniei dintre frumos și mersul spre „mai bine“ al societății. Nu a fost străin de metaforele create cu har poetic, după cum limba lui se aseamănă cu acel arhaism evocator și plin de o nobilă expresivitate, atât de caracteristic marilor noștri cronicari.

Nu a înțeles prin muzică un joc de sunete, ci o legătură puternică între „sunet“ și „cuvânt“, iar în totalitate, discursul sonor reliefa pentru el bucurie sau tristețe, — ca și conținutul artelor, în general — sau mai bine spus, „vers de jale“, sau „cântare dulce“. Ce mare importanță acorda tehnicii componistice, atunci când se referea la simfonie — pe care o considera punctul culminant al muzicii : „*tot un glas, tocirea la cuvânt, la glas*“... Ce departe se situează estetica lui de *aleatorismul haotic și disolvant* al unor contemporani, atunci când pledează pentru acea „*cântare dulce, după meșteșug întocmită*“. Tehnica în artă o subordona emoției, forței emoționale și înaltelor imperative de ordin etic. S-a declarat împotriva înlanțuirilor formale sterile, atât de străine de ceea ce numim adevăr : „*cuvintele cu*

meșteșug și lucrurile cu viclesug era, de vreme ce alta spunea în voroavă și alta avea în inimă să facă“... Nu întâmplător vorbea cu pasiune de „*virtutea cuvântului*“, ca și de virtutea imaginii sau a sunetului. Astfel el intră în marea constelație a artei cu tendințe educative, separându-se de arta ca un joc al inteligenței, de arta pentru artă, cea a speculațiilor cu scop în sine !

Cît de actual ne apare ceea ce a gândit... Sînt puține aspectele ce-l leagă de o lume a trecutului. De aceea opera lui rămîne pentru orice artist român un punct luminos de pornire, o bază solidă a unei tradiții de o aleasă expresivitate și nobilă robustețe.

BIBLIOGRAFIE

1. *Operele principelui Dimitrie Cantemir* (Tom V, 1878, pag. 232).
2. Ion Iliescu — *Geneza ideilor estetice în cultura românească* — Ed. FACLA, Timișoara, 1972.
3. Nicolae Iorga — *Istoria literaturii românești, de la 1688 la 1700*, ed. a II-a, București, 1926.
4. Al. Piru — *Literatura română veche*, București, E.P.L. 1961.
5. Doru Popovici — *Muzica corală românească* — Ed. Muzicală, București, 1966.